

2η ενότητα: α 26-108/<22-95>

ΚΥΡΙΟ ΘΕΜΑ: Πρώτο συμβούλιο των θεών στον Όλυμπο, όπου λαμβάνονται σημαντικές αποφάσεις

Ερμηνευτικές επισημάνσεις

1. Διευκρινίζεται η ταυτότητα του Αίγισθου και ο ρόλος του στην οικογένεια του Αγαμέμνονα (βλ. το σχόλιο 4 στο ΒΜ) και ανιχνεύονται οι αντιστοιχίες που υποδηλώνονται ανάμεσα σ' αυτή την οικογένεια και στην οικογένεια του Οδυσσέα, 33-59/<29-50> (με δεδομένη την τύχη των μελών της πρώτης οικογένειας):

Αγαμέμνονας - Οδυσσέας	Μήπως κινδυνέψει και ο Οδυσσέας κατά την επιστροφή του;
Κλυταιμνήστρα - Πηνελόπη	(γιατί) και την Πηνελόπη την «πολιορκούν»
Αίγισθος - μνηστήρες	οι μνηστήρες,
Ορέστης - Τηλέμαχος	ο δε Τηλέμαχος δεν έχει αναλάβει ακόμη καμία πρωτοβουλία

Ας σημειωθεί ότι η ιστορία των Ατρείδων (με παραλλαγές υπαγορευμένες από τις εκάστοτε ποιητικές ανάγκες) συνοδεύει τη δράση της Οδύσσειας από την αρχή ως το τέλος· λειτουργεί έτσι σαν απειλή για την τύχη της οικογένειας του Οδυσσέα και αφήνει ανοιχτά όλα τα ενδεχόμενα εντείνοντας την αγωνία και το ενδιαφέρον του ακροατή μέχρι την αίσια έκβαση του νόστου του Οδυσσέα και το ξανασμίξιμο με τη γυναίκα του.

2. Η διαδικασία της απόφασης των θεών για τον νόστο του Οδυσσέα:

- απομακρύνεται σκόπιμα ο Ποσειδώνας, για να μη δημιουργήσει πρόβλημα στο συμβούλιο των θεών, όπου θα ληφθούν σημαντικές αποφάσεις υπέρ του (μισητού του) Οδυσσέα:
 - σκόπιμα, επίσης, ο Δίας θυμάται το πάθημα του Αίγισθου, το αναλύει και το δικαιολογεί (33-51/<29-43>):
 - με το πάθημα αυτό συμφωνεί η Αθηνά και με τον αναθεματισμό που ακολουθεί μας προϊδεάζει για τον θάνατο των μνηστήρων, αντιπαραθέτει όμως αμέσως την περίπτωση του Οδυσσέα («εμένα όμως») γνωρίζοντάς μας περισσότερα για την Καλυψώ και το νησί της και τονίζοντας ιδιαίτερα την αγάπη του ήρωα για την πατρίδα: ελέγχει, στη συνέχεια, τον Δία για αδιαφορία ή εχθρότητα προς τον Οδυσσέα και του θυμίζει την έμπρακτη ευσέβειά του στην Τροία: όλος ο συναισθηματικά φορτισμένος λόγος της θεάς επιδιώκει να στρέψει τον Δία υπέρ του Οδυσσέα: αυτό δείχνει και η επιμονή της στον πατέρα της Καλυψώς, τον Άτλαντα, εχθρό του Δία κατά την Τιτανομαχία, αλλά και η αποσιώπησή της για ό,τι βαραίνει τον Οδυσσέα (54-72/ <46-62>):
 - αυτό θα το πει ο Δίας: εξηγεί την έχθρα του Ποσειδώνα για τον Οδυσσέα και προτείνει να σκεφτούν το θέμα της επιστροφής του στην πατρίδα, γιατί μόνος ο κοσμοσείστης Ποσειδώνας δεν μπορεί να εναντιώνεται στη θέληση όλων των άλλων θεών (75-92/<65-79>): έφερε λοιπόν αποτέλεσμα ο λόγος της θεάς:
 - και η Αθηνά παρουσιάζει αμέσως το διπλό σχέδιό της: για τον νόστο του Οδυσσέα αφενός, που ορίζει τον βασικό άξονα του έπους, και για την αναζήτησή του από τον Τηλέμαχο αφετέρου (97-108/<84-95>), που ορίζει τον πλάγιο άξονα, την «Τηλεμάχεια».
- Με την απουσία λοιπόν του Ποσειδώνα, την αναφορά στον Αίγισθο και τους έξυπνους χειρισμούς της Αθηνάς, προγραμματίστηκαν στον Όλυμπο οι εξελίξεις τόσο στην Ιθάκη, όσο και στην Ωγυγία: στο εξής ο θεϊκός χώρος θα «δανείζει στον ανθρώπινο [...] θεούς, συνήθως ως αγγελιοφόρους ή παραστάτες των ηρώων», γιατί στην Οδύσεια η δράση ανήκει σχεδόν αποκλειστικά στους ήρωες.

3. Συσχετίζεται η δήλωση του Δία σχετικά με την ευθύνη του ανθρώπου για τις πράξεις του (36-9/<32-4>) με το α 9-11/<7-9>:

- εντοπίζεται το κοινό τους σημείο: (οι σύντροφοι) «χάθηκαν απ' τα δικά τους τα μεγάλα σφάλματα» « (οι θνητοί) «από δικό τους φταίξιμο πάσχουν και βασανίζονται»·
- εκμαιεύονται και οι διαφορές: η δήλωση του Δία είναι γενική και έχει τόνο απολογητικό· λέγεται σαν απάντηση στο υποτιθέμενο παράπονο των θνητών ότι οι συμφορές τους οφείλονται στους θεούς·
- γίνεται όμως πιο συγκεκριμένος με το «και»: «κι από φταίξιμο δικό τους [...] και πάνω απ' το γραφτό τους» / οι δε και αυτοί σφησιν ατασθαλίησιν υπέρ μόρον [...]: είναι σαν να λέει ότι το μερίδιο συμφορών που ορίζει η Μοίρα για τους ανθρώπους το επαυξάνουν οι ίδιοι με τις άδικες πράξεις τους·
- και τη θέση του αυτή ο Δίας την επαληθεύει με το παράδειγμα του Αίγισθου (40-51/<35-43>), ο οποίος, παρά την προειδοποίηση των θεών, επέλεξε να υπερβεί «την ορισμένη μοίρα», και πλήρωσε γι' αυτό.

— Το θέμα, λοιπόν, της ευθύνης του ανθρώπου για τις πράξεις του μπορεί να διατυπωθεί ως εξής:

1. οι θεοί προειδοποιούν τους θνητούς (με διάφορους τρόπους) για επικείμενη συμφορά λόγω ατασθαλιών·
2. αν δεν συμμορφωθούν, ευθύνονται για τις πράξεις τους
3. και τιμωρούνται γι' αυτές.

Και σχηματικά: (θεϊκή) προειδοποίηση - μη συμμόρφωση — τιμωρία.

Η ηθικοθρησκευτική αυτή αρχή διέπει την Οδύσσεια σαν καταστατική της αρχή.

4. Ανθρωπομορφισμός των θεών

α. Οι αρχαίοι Έλληνες φαντάζονταν τους θεούς τους παρόμοιους με τους ανθρώπους (θεϊκός ανθρωπομορφισμός). Αυτό δεν σημαίνει μόνο ότι τους φαντάζονταν με ανθρώπινη μορφή, αλλά και ότι σκέφτονταν, αισθάνονταν,

μιλούσαν και ενεργούσαν όπως οι άνθρωποι, σε ανώτερο όμως βαθμό· διαφορετική φαντάζονταν μόνο την [τροφή](#) τους και τους θεωρούσαν αθάνατους. Η κοινωνία τους ήταν αναπαράσταση της ανθρώπινης κοινωνίας της ομηρικής εποχής, που είχε χαρακτήρα πατριαρχικό.

Εντοπίζονται στο κείμενο ενέργειες και καταστάσεις των θεών, όπως:

- ταξιδεύουν και επισκέπτονται ανθρώπους, δέχονται προσφορές και ανταποδίδουν
- συνεδριάζουν και αποφασίζουν, αυτό όμως που προτείνει ο πατέρας/αρχηγός
- έχουν συναισθήματα: θλίβονται, οργίζονται και εκδικούνται, ερωτεύονται κτλ.
- εκτιμούν αξίες/αρετές, όπως η φιλοπατρία, η σύνεση κ.ά, ενώ καταδικάζουν το έγκλημα, την αδικία κ.τ.ό.
- οι σχέσεις τους με τους ανθρώπους νοούνται ανανταποδοτικές, όπως και οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων της ομηρικής, τουλάχιστον, εποχής
- ως αθάνατοι όμως «οι θεοί αποτελούν μέρος ενός διαφορετικού κόσμου
- όλα τα ανθρώπινα γνωρίσματα, τα συναντάμε στους θεούς εξωραϊσμένα, λαμπρότερα, μεγεθυμένα.

Οι θεοί επικοινωνούσαν με τους θνητούς παίρνοντας τη μορφή κάποιου συγκεκριμένου ανθρώπου (μεταμορφώνονταν δηλαδή): ή (σπανιότερα) παρουσιάζονταν με το πραγματικό τους (υποτίθεται) πρόσωπο, οπότε μιλούμε για **θεϊκή επιφάνεια**, για αυτοπρόσωπη δηλαδή εμφάνιση του θεού· συχνά όμως γίνεται λόγος και για αθέατη θεϊκή βοήθεια (ως θεϊκή φώτιση ή συμπαράσταση κ.τ.ό.).

5. Αφηγηματικές τεχνικές

Ο ποιητής άλλοτε αφηγείται ο ίδιος σε **τρίτο** πρόσωπο και άλλοτε οι ήρωές του σε **πρώτο** πρόσωπο· ζωντανεύουν έτσι οι ήρωες μπροστά μας με τον διάλογο (ή με μονόλογο) και δραματοποιούν την αφήγηση, σαν να δίνουν παράσταση. Οι δύο αυτές τεχνικές της αφήγησης (αφηγηματικές τεχνικές), η **τριτοπρόσωπη** και

η **πρωτοπρόσωπη**/διαλογική/δραματική, εναλλάσσονται· επικρατέστερη είναι η δεύτερη. Μπορούμε να προσθέσουμε τονίζοντας ότι η τριτοπρόσωπη αφήγηση παρουσιάζει τα γεγονότα λίγο πολύ άτονα, ενώ η πρωτοπρόσωπη με τον ευθύ/τον άμεσο λόγο ζωντανεύει τα πρόσωπα και δραματοποιεί την αφήγηση, καθώς φέρνει στο προσκήνιο τους διαλεγόμενους· αυτό σημαίνει ότι ο αοιδός και, κυρίως, ο ραψωδός, εξιστορώντας τα γεγονότα άλλοτε σαν αντικειμενικός (παντογνώστης) αφηγητής και άλλοτε από την οπτική γωνία των ηρώων, έδινε σχεδόν παράσταση θεατρική, γιατί υποχρεωνόταν να αλλάζει κάθε τόσο έκφραση, φωνή κτλ· αποφευγόταν έτσι η μονοτονία, αλλά και δινόταν κάτι από το ήθος και το ύφος των ηρώων.

6. Προοικονομία

Ο Όμηρος προετοιμάζει συχνά τους ακροατές του για όσα θα ακολουθήσουν με διάφορους τρόπους: άλλοτε προγραμματίζει τη δράση, όπως με το ταξίδι του Ερμή στο νησί της Καλυψώς και της Αθηνάς στην Ιθάκη (στ. 97-107), άλλοτε προειδοποιεί για την εξέλιξη της δράσης, όπως για τον νόστο του Οδυσσέα (στ. 89-90), άλλοτε προΐδεάζει απλώς για την τύχη ορισμένων ηρώων, όπως για την τιμωρία των μνηστήρων (στ. 54-55) κτλ. Γενικά, «ποτέ μέσα στην Οδύσσεια δεν συναντούμε τα κύρια θέματα αμέσως πάνω στην πραγματοποίησή τους, προτού ο ποιητής με τον ένα ή τον άλλο τρόπο μάς προειδοποιήσει γι' αυτά».

Η συστηματική προετοιμασία για τα επόμενα λέγεται **προοικονομία**. Με την αφηγηματική αυτή τεχνική το βάρος δεν δίνεται τόσο στο τι θα συμβεί, όσο στο πώς αυτό θα παρουσιαστεί.

7. Τα επίθετα

Τα επίθετα είναι συχνά στα ομηρικά έπη και αποδίδουν ουσιαστικές ιδιότητες στα πρόσωπα και στα πράγματα που συνοδεύουν. Άλλοτε τονίζουν μια χαρακτηριστική τους ιδιότητα (είναι δηλαδή **χαρακτηριστικά** επίθετα, π.χ. «τον άντρα τον πολύτροπο», «ο ξακουστός Ορέστης») και άλλοτε προβάλλουν μια εικόνα τους

(είναι δηλαδή **περιγραφικά** επίθετα, π.χ. «στις θολωτές σπηλιές», «την καλλιπλόκαμη νεράιδα»)

Σύρτε στον πίνακα για να δείτε όλες τις στήλες

χαρακτηριστικά επίθετα:	περιγραφικά επίθετα:
τον άντρα τον πολύτροπο	στις θολωτές σπηλιές
τον φημισμένο Αίγισθο	περίβρεχτο / κατάφυτο νησί
γενναίος/δύσμοιρος/καρτερικός Οδυσσέας	την καλλιπλόκαμη νεράιδα
την απαράβατη εντολή	κέρατα στριφτά

Αποσπάσματα από τη σχετική βιβλιογραφία / αρθρογραφία

1. Ο ανθρωπομορφισμός των θεών

α. «Η ομηρική εποχή κληρονόμησε θεούς με τις αδυναμίες των πρωτόγονων θεών και μύθους με τα φανταστικά και τα χωρίς συνοχή χαρακτηριστικά του πρωτόγονου παραμυθιού. Δεν δημιούργησε κανένα θρησκευτικό σύστημα, αλλά ξανάπλασε ό,τι είχε κληρονομήσει σύμφωνα με δύο βασικές γραμμές σκέψης, τον ανθρωπομορφισμό και τον ορθολογισμό. Ο δεύτερος έκανε το παιχνίδι του πρώτου παραμερίζοντας κάθε υπερφυσικό και μαγικό στοιχείο και διαμορφώνοντας τους μύθους που είχε κληρονομήσει σύμφωνα με τα ανθρώπινα μέτρα.»

(Nilsson M. (μτφρ. Α. Παπαθωμοπούλου, Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1977).

β. «Ο θεός ήταν πλασμένος "κατ' εικόνα του ανθρώπου" με μια επιδεξιότητα και με μια μεγαλοφυΐα που θα 'πρεπε να θεωρηθεί από τα μεγαλύτερα πνευματικά επιτεύγματα του ανθρώπου. Ολόκληρη η ηρωική κοινωνία με τα προβλήματα και τις αποχρώσεις της αναπαραστήθηκε πάνω στον Όλυμπο. Από κάθε άποψη ο κόσμος των θεών ήταν ένας κοινωνικός κόσμος, με ένα παρελθόν και παρόν, μ' άλλα λόγια με μια ιστορία. Δεν υπήρξε Γένεση, ούτε δημιουργία από το τίποτα. Οι θεοί του Ολύμπου πήραν την εξουσία, όπως οι άνθρωποι [...], με αγώνες και οικογενειακή κληρονομιά.» (Finley M, (μτφρ. Σ. Μαρκιανού, Ο κόσμος του Οδυσσέα, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 1996, σσ. 167-8).

γ. «Όπως επικεφαλής του "κράτους της πόλεως" ήταν η βασιλική οικογένεια, έτσι και ο κόσμος είχε επικεφαλής έναν δυνατό βασιλέα [τον Δία], τη σύζυγό του [Ηρα], τους δύο αδελφούς του [τον Ποσειδώνα και τον Πλούτωνα που, επειδή βασίλευε στον Άδη, τη θέση του στο δωδεκάθεο του Ολύμπου έπαιρνε συνήθως η αδελφή του Δία, η Εστία, αλλά και αυτή, επειδή ήταν υποχρεωμένη να μένει διαρκώς στο σπίτι, αντικαταστάθηκε αργότερα από τον νεότερο γιο του Δία, τον Διόνυσο], τα επτά παιδιά του [την Αθηνά, τον Απόλλωνα, τον Άρη, την Άρτεμη, την Αφροδίτη, τον Ερμή, τον Ήφαιστο] και μια καλόβολη θεά [τη Δήμητρα] που η θέση της ήταν περισσότερο κοντά στους ταπεινούς καλλιεργητές της γης. Το πλήθος των άλλων θεών ή βρίσκονταν στην υπηρεσία των μελών της (θεικής) βασιλικής οικογένειας (Ιρις, Μούσες, Ώρες, Γανυμήδης), ή είχαν αναλάβει μικρότερα έργα στις επί μέρους περιοχές του κόσμου και της ζωής (στη θάλασσα, στα ποτάμια, στα δάση, στα χωράφια, στα λιβάδια, στον πόλεμο).» (Ιστορία Ε. Έ., τ. Β', σ. 70).

2. Η θεική παρέμβαση

α. Σχετικά με την «παρέμβαση των θεών στην πορεία της ζωής των θνητών (ανάμειξή τους στην περίπτωση του Αίγισθου, της επανόδου του Οδυσσέα, της εμφύχωσης του Τηλέμαχου κ.ά.)» επισημαίνεται ότι «δεν πρόκειται για απαλλαγή ή μετάθεση της ευθύνης των ανθρώπων ή για αφαίρεση της αυτονομίας των πράξεών τους από τους ήρωες-θνητούς αλλά για κάτι άλλο: η παρέμβαση των θεών δηλώνει

το ενδιαφέρον τους για τον ήρωα κι αυτό αποτελεί ένα εξαιρετικά τιμητικό στοιχείο γι' αυτόν, γιατί το θεϊκό ενδιαφέρον είναι τιμητικό προνόμιο των ολίγων "αρίστων".» (Καλοκαιρινός, σ. 39, Δ').

β. «[...] στο καλλιτεχνικό επίπεδο ο Όμηρος βρήκε τη θεϊκή παρέμβαση (που δεν ήταν άγνωστη στην επική παράδοση) πρόσφορο μέσο για να οργανώνει την πλοκή του, να δημιουργεί κίνητρα και συμπτώσεις, να δίνει λύσεις, να ελέγχει τις εξελίξεις. Μίλησαν για έναν "θεϊκό μηχανισμό" που υπηρετεί την ομηρική διήγηση από την αρχή ως το τέλος, όπως πάνω κάτω ο από μηχανής θεός διευκολύνει αργότερα τον Ευριπίδη να λύνει τους κόμπους της τραγωδίας του. Αυτό είναι σωστό από την άποψη ότι τα ομηρικά επεισόδια, μικρά μεγάλα, περιέχουν από την αρχή, στη σύλληψη και στη διαμόρφωσή τους, τη θεϊκή παρέμβαση ως αναπόσπαστο μέρος τους, χωρίς όμως και να σημαίνει κάποια αδυναμία του ποιητή, πως τάχα δεν θα μπορούσε να κινήσει την πλοκή του αλλιώς. Όχι βέβαια: είναι μέσα στις γενικές επιλογές του Ομήρου, θεοί και άνθρωποι να συνεργάζονται στη σκηνή του κόσμου, και τα νήματα να τα κρατούν οι θεοί. » (Κακριδής, Φ. 1, Προβλήματα ομηρικής θεολογίας, Φιλολογικά 5/1981, σσ. 28-9, Β').

* Οι θεοί έτρωγαν αμβροσία και έπιναν νέκταρ: (αμβροσία < ἄμβρο-τος = αθάνατος ≠ βροτός = θνητός): Η τροφή και το ποτό των θεών που, όπως πίστευαν οι άνθρωποι, συντηρούσαν την αθανασία τους και τους εξασφάλιζαν ικανότητες που έφταναν ως το υπερφυσικό, π.χ. ο τρόπος που ταξίδευαν. (Πρβλ. τον μύθο για το αθάνατο νερό.)